

Lahorka Plejčić Poje
Sveučilište u Zagrebu
lplejic@ffzg.hr

Data przesłania tekstu do redakcji: 15.11.2016
Data przyjęcia tekstu do druku: 06.09.2017

O rukopisnoj kulturi u ranonovovjekovnom Dubrovniku

ABSTRACT: Plejčić Poje Lahorka, *O rukopisnoj kulturi u ranonovovjekovnom Dubrovniku* (Of Manuscript Culture in Early Modern Dubrovnik). "Poznańskie Studia Slawistyczne" 14. Poznań 2018. Publishing House of the Poznań Society for the Advancement of the Arts and Sciences, pp. 187–197. ISSN 2084-3011.

In the article's introduction, the author points to the history of the book as one of the younger sub-disciplines and to its relevance for literary history. This fact is particularly important for old Dubrovnik where the first printing house was opened only in 1783. In the middle part of the article, certain aspects of manuscript culture in early modern Dubrovnik are studied. The author explains why until the 19th century a large part of the Ragusan literature was circulated in manuscripts and what the advantages of the manuscript compared to the printed book are. The author reminds that manuscripts carried out the function of printed books and indicates that printed books were frequently copied by hand.

KEYWORDS: manuscript culture; manuscript publication; scribes; early modern Dubrovnik

U skladu s proklamiranim težnjama prema interdisciplinarnosti, pomalo iscrpljenoj nacionalnoj filologiji i studiju književnosti posljednjih desetljeća u pomoć intenzivnije priskaču različite susjedne (pod)discipline. Među njima je i povijest knjige, koja se razvija u okrilju opće povijesti s jedne i bibliotekarstva s druge strane, no istodobno se i sama otvara drugim disciplinama. Tako se i u hrvatskoj humanistici interesi filologa, književnih povjesničara i komparatista u novije vrijeme okreću prema onim aspektima književnoga života koji su vezani uz materijalnost knjige, njezinu proizvodnju, distribuciju, recepciju, status autora i slično. Ta se pitanja nadaju posebno zanimljivima za proučavanje književnosti ranoga novovjekovlja¹.

¹ Strana je literatura o predmetu golema, pa ću ovdje navesti samo jedinice na koje se izravno pozivam. U hrvatskim okvirima u tome su kontekstu poticajna dva naslova Aleksandra Stipčevića: *Povijest knjige* (1985, prošireno izdanje 2006) i trosveščana *Socijalna povijest*

U književnoj, kao i u općoj historiografiji Gutenbergov je izum do prije nekoliko desetljeća uživao status prekretničkog povijesnog događaja. Iz takve su perspektive rukopise iz vremena nakon što je tisak prošao dječje bolesti i izašao iz prvoga, inkunabulskog perioda književni povjesničari smatrali reliktima srednjovjekovne prakse, nezanimljivima u odnosu na tiskane knjige (Richardson, 2009, ix)². Međutim, u novije se vrijeme upravo u okviru povijesti knjige upućuje na kontinuitet rukopisne produkcije i cirkulacije, pa i povjesničari knjige upozoravaju da su promjene što ih je donio izum tiskarskoga stroja tekle polako. Iz takva očista rukopisna se kultura nadaje važnom i u ranonovovjekovnom razdoblju, a pri njezini izučavanju u prvome planu nisu više samo kodikološka i paleografska istraživanja, nego prepisivačka djelatnost kao vid društvene i intelektualne prakse koja je igrala važnu ulogu sve do 18. stoljeća (cf. Richardson, 2009, ix), ponegdje i dulje³. Visok udio rukopisa u književnoj komunikaciji zamjetan je čak i u sredini poput Venecije, velikoga tiskarskog središta u kojemu je oko 1500. godine tiskarstvo bilo već poprilično razgranato, a kamoli ne u manjim, zatvorenijim sredinama u kojima nije bilo tiskara, kao što je slučaj s gradovima na istočnojadranskoj obali. Osim toga, uzme li se u obzir da je u ukupnom broju tiskanih knjiga prevladavala vjerska i didaktična literatura, sveučilišni udžbenici i priručnici (iz područja medicine, prava i slično), jasno je da je za književnost (u užem smislu riječi)

knjige u Hrvata (2004, 2005, 2008), koja predmetu pristupaju iz „bibliografske”, odnosno bibliološke perspektive, no iznimno su korisna i zanimljiva i za drugačije usmjerena istraživanja iz područja povijesti knjige, kao i za filologe. Među domaćim mlađim znanstvenicima koji se bave poviješću knjige ili nekim od njezinih aspekata mogu se izdvojiti David Šporer (2010, 2016) i Zoran Velagić. Potonji je i urednik časopisa *Libellarium* (pokrenutog 2008) koji se bavi poviješću pisane riječi, knjige i baštinskih ustanova, odnosno temama vezanima uz povijest knjige u najširem smislu. Neki od problema koji ulaze u okvire povijesti knjige otvoreni su i u radovima kojima su u fokusu filološka pitanja, kao što su primjerice rasprave u zborniku *Colloquia Maruliana*, osobito u brojevima 19 (2010), 20 (2011), 21 (2012) i 22 (2013), koje se bave rukopisnim pjesmaricama, odnosno temom knjige i čitanja u hrvatskoj renesansi.

²U prilog tezi o slabom interesu znanstvenika za rukopise nastale nakon 1500. godine Richardson navodi opsežan talijanski projekt *Manoscritti datati d'Italia*, u kojemu se proučavaju isključivo rukopisi nastali do 31. prosinca 1500. godine (Richardson, 2009, ix).

³U tome se smislu kroz cijelu Richardsonovu knjigu (2009) provlači misao o rukopisnoj kulturi kao „punopravnoj” u kontekstu književne kulture 16. i 17. stoljeća, no u nas to vrijedi znatno dulje.

rukopisni medij bio neobično važan⁴. Važnost rukopisa posebno je lako uočiti u dubrovačkoj dionici hrvatske ranonovovjekovne književnosti, koja će biti u fokusu ovoga članka⁵.

Premda je Dubrovnik prvi južnohrvatski grad u kojemu je otvorena tiskara, zbililo se to tek 1783. godine, nakon što je zlatno doba lokalne vernakularne književnosti već odavna završilo. Osim toga, rad tiskare bio je diskontinuiran i praćen financijskim i drugim poteškoćama, češće usmjeren na tiskanje latinskih i talijanskih tekstova, što nije presudno utjecalo na kulturu prepisivanja. Zbog toga su rukopisi ostali važnim medijem diseminacije (književnih) tekstova sve do druge polovice 19. stoljeća, kao što su bili i u prethodnim stoljećima⁶. Za ilustraciju značaja i razmjera te rukopisne kulture dovoljno je spomenuti da su veći dio opusa Marina Držića, cijeli opus Mavra Vetranovića, glavnina ljubavne renesansne lirike, kao i djela 17. stoljeća, poput Gundulićevih *Osmana* i *Dubravke*, Palmotićevih drama ili *Plandovanja* Ivana Bunića Vučića, dakle ono što se danas smatra kanonom nacionalne književnosti, ostali netiskani do 19. stoljeća.⁷ Književni su povjesničari nepostojanje tiskare i dominaciju rukopisa u Dubrovniku ocjenjivali kao velik hendikep, a možda je najtežu kvalifikaciju takve

⁴Treba pritom istaknuti da rukopisna kultura ne isključuje tipografsku i obrnuto; štoviše, one ne idu jedna bez druge te se na različite načine prožimaju i pretapaju.

⁵Rukopisi su od otprilike sredine 19. stoljeća proučavateljima i entuzijasima bili važni za filološki rad, no ponajprije kao izvori, odnosno kao građa koju je trebalo prirediti za tisak i objaviti. No da bi se detaljnije govorilo o prepisivačkoj kulturi trebalo bi se osloniti na bibliografije rukopisa, a to je posao koji je u Hrvatskoj tek djelomice obavljen. Nije adekvatno popisana čak ni sva dubrovačka građa, pa ni ona koja se čuva u Hrvatskoj. Iscrpan katalog rukopisa posjeduju Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu (Jurić, 1991–2000) i Znanstvena knjižnica u Dubrovniku (Kastropil, 1954). Katalog rukopisa iz Arhiva Male braće obuhvaća samo 293 od više od 3000 rukopisa (Brlek, 1952). Dubrovački Državni arhiv također nema adekvatan katalog, kao što ga nema (ili barem nije javno dostupan) ni katalog dubrovačke dominikanske knjižnice. Po broju dubrovačkih rukopisa važan je i Arhiv HAZU-a u Zagrebu, no i tamo za izradu kataloga čekaju neka bolja vremena.

⁶O količini rukopisa koji su cirkulirali u Dubrovniku može se samo nagađati. Uz nemar i nebrigu, uništavanju rukopisa posebno su pridonijeli potres i požar 1667., ukidanje crkvenih redova (osobito isusovačkog 1773), dolazak Francuza te ruski i crnogorski napadi (Kastropil, 1954, 11).

⁷Ovdje su navedena djela pisana isključivo na hrvatskom jeziku, i to isključivo latinična; obilna produkcija tekstova na latinskom, na talijanskom (pa i rukopisa koji su višejezični), kao i brojni rukopisi koji su još i tijekom ranoga novovjekovlja nastajali na glagoljici i, nešto manje, na zapadnoj ćirilici, ovdje će biti izostavljeni.

situacije formulirao Jean Dayre, koji je istraživače dubrovačke književnosti pripisodobio proučavateljima antičke književnosti (1938, 4)⁸.

Na tragu opreznijih stavova spram revolucionarnoga značenja tiskarskoga stroja u novijoj se literaturi pojam *objavljivanja*, koji se od 60-ih godina 15. stoljeća uglavnom rabio u značenju *objavljivanja tiskom*, proširuje i na ona rukopisna djela koja su bila namijenjena javnosti, a ne isključivo malom, zatvorenom krugu prijatelja⁹. Granica između objavljenih i neobjavljenih rukopisa, međutim, često je teško određiva. U Dubrovniku se doista pisalo *sibi et amicis* (Kastropil, 1954, 5), no taj krug ipak nije bio zatvoren, nego je podrazumijevao i javnost, koliko god ona bila mala. U 16. stoljeću tiskano je samo nekoliko dubrovačkih sekularnih knjiga na vernakularu (autorâ Dinka Ranjine i „Andrije Čubranovića” te Marina Držića i Dominka Zlatarića s po dvije knjige; Nikola Dimitrović i Marin Buresić tiskali su vjersko-poučne stihove), a književni život, ako je suditi po brojnim prijepisima koji su cirkulirali, po pojedinim iskazima u pjesničkim poslanicama, pohvalnicama i nadgrobnicama, po polemici oko Držićeve *Tirene* i po dramskim prolozima, bio je ipak živahan. Mnoga su netiskana djela bila kontinuirano u optjecaju, što svjedoči o iskoraku iz strogo privatne sfere. Jednako tako za brojna se djela 17. i 18. stoljeća, odnosno njihove prijepise koji svojevrsnom standardizacijom (naslovnicom na kojoj se navodi i ime autora, urednošću prijepisa i pažljivom organizacijom stranice, paginacijom i sl.) upućuju na to da se vodilo računa o čitateljima, može reći da su bila *publicirana* (dok je za sveščice sastavljene od papira različita podrijetla, ispisane različitim rukopisima i različitom tintom na listovima različita formata sigurno da nisu bili namijenjeni cirkulaciji u širem krugu). Na objavljenost upućuju i formulacije kao što je ona Đurđevićeva o Vetranovićevu opusu, koja kaže da je od njega ostalo „sex libros carminum variorum”, dakle šest knjiga pjesama (Đurđević, 1935, 102). Đurđević očito upućuje na opsegom i sadržajem fiksiranu zbirku koja

⁸Na pogubnost takve situacije u novije je vrijeme u nekoliko navrata upozoravao i Rafo Bogišić, koji je kao „klasičan i drastičan primjer” naveo upravo kasno tiskanje Gundulićeva *Osmana* (Bogišić, 2007, 64). O dubrovačkoj književnosti kao rukopisnoj književnosti pisala je i Stojan (1999).

⁹O tome opširnije cf. Richardson 2009, kao i u knjizi *Printing, Writers, and Readers in Renaissance Italy*, 1999. Love pak nudi nekoliko materijalnih kriterija po kojima se može utvrditi je li neki rukopis objavljen, kao što su ruho teksta, bilo u materijalnom smislu bilo u stilskom, zatim doradenost rukopisa, kao i format i vrsta papira (veći format i bolji papir sugeriraju da je rukopis namijenjen širem krugu čitatelja) (Love, 1998, 42).

se tradirala u više-manje zgotovljenu obliku, poput tiskane knjige¹⁰. S druge strane Đurđevićeva napomene o rukopisima tipa „Da lui pure vivono manoscritte varie poesie slave” (za Nikolu Dimitrovića) ili „Varie sue poesie manoscritte vanno per le mani” (za Vladislava Menčetića) (Đurđević, 1935, 6) mogle bi sugerirati da se rukopisna ostavština tih autora nije percipirala kao cjelina, nego da su pojedine pjesme ili skupine pjesama cirkulirale zasebno, podložnije varijacijama u broju i rasporedu sastava.

Usprkos uvriježenosti rukopisne cirkulacije, neki dubrovački pisci ipak su isticali da tiskane knjige imaju povoljniju sudbinu nego rukopisi. Među njima je prvi Marin Držić. U posveti u izdanju *Tirene* (Venecija, 1551) on namime navodi kako je tu dramu odlučio dati „na svitlost” jer „ova ista komedija bijaše jure u rukah od nekijeh ki je davahu svojijem prijateljem ispisovat, kojijem pismom s brjemenom bi ostala (kako i u Rimu Paskvin) bez nosa i bez ruka, razbijena i razdrta, da joj se ne bi znao ni početak ni svrha” (Držić, 1987, 204). Suvremenim jezikom rečeno, *Tirena* je kružila među čitateljima koji su je davali prepisati, ali je u tom procesu tekst bivao okrnjen i iskvaren¹¹. Slične su i riječi Ivana Gundulića iz *Pjesni pokornih kralja Davida* (Rim, 1621): autor u posveti Maru Mara Bunića tvrdi da su njegove pjesme „od neznanaca poharane, s neponstva izopačene, s pripisâ priobražene” (1938, 330). Takve tvrdnje, koliko god one pripadale i toposima, svjedoče o tome da su se tekstovi prepisivanjem doista „kvarili”, odnosno udaljivali od izvornika, hotimice ili ne. Tiskanje je dakle moglo spriječiti da se tekst „izopači”, a s druge je strane velikim brojem primjeraka moglo osigurati veći broj čitatelja nego što su to mogli prijepisi¹². U konačnici takvo shvaćanje prednosti tiska ipak nije presudno utjecalo na povećanje broja tiskanih knjiga.

Premda se u historiografiji navodi da Dubrovčani nisu htjeli tiskaru u svom gradu, a tiskanje u inozemstvu bilo je zahtjevno i skupo, dugotrajna prevlast rukopisne kulture može se donekle objasniti i iz same naravi

¹⁰ Da se rukopis ipak jasno razlikuje od tiskane knjige, svjedoči Đurđevićeva klasifikacija dubrovačkih pisaca na one koji su tiskali djela i na one „de’ quali vivono l’opere manoscritte” (Đurđević, 1935, 102).

¹¹ O Držiću i odnosu prema tisku podrobnije je pisao Šporer (2010).

¹² Međutim, neki popisi mletačkih tiskara koji sadrže naslove neprodanih knjiga hrvatskih autora daju naslutiti da tiskane knjige i nisu uvijek nalazile put do čitatelja (Stipčević, 2008), a s rukopisima je to katkada bilo lakše: događalo se da primjerci tiskane knjige ostanu u skladištu, a da rukopisi cirkuliraju i da neko djelo bude čitano, pa čak i popularno i vrlo dugo prepisivano (slično za Englesku navodi i Love, 1998, 38).

rukopisa. Rukopisni medij bio je primjeren kao brzo i prikladno sredstvo transmisije dok god nije trebalo previše kopija. Iako je dinamika recepcije tiskane knjige mogla biti znatno brža nego dinamika recepcije rukopisa (velik broj čitatelja rukopisom objavljenog djela skupljao se polako, za razliku od eksplozivne stope karakteristične za tiskanu knjigu, cf. Love, 1998, 42), za malu sredinu poput dubrovačke, s malim brojem potencijalnih čitatelja, ograničen doseg nije bio velik problem. Izrada rukopisa, pa i u više primjeraka, bila je znatno jeftinija od tiskanja; tržište se rukopisa definiralo uglavnom na zahtjev te nije trebalo brinuti o slogu ili o držanju neprodanih primjeraka. Rukopis je bio i neposredniji, izravniji i fleksibilniji medij od tiskane knjige, njime se moglo reagirati mnogo brže nego tiskanjem, omogućavao je i „izbor iz djela”, različite naknadne intervencije i korekcije, kao i krupnija prekrajanja. Naposljetku, rukopisi nisu podliježali cenzorskom postupku. Zbog minijaturnosti dubrovačkoga društva, pa i zbog njegove konzervativnosti, i književno je tržište bilo ograničeno, tj. nije se razvijalo onako kako se razvijalo tamo gdje su velik dio publike činili anonimni čitatelji. U takvim je okolnostima i relativno zahtjevan i skup pothvat tiskanja knjige postajao suvišnim. Ne treba pritom zanemariti ni društvenu dimenziju rukopisa: pisanje/prepisivanje (p)održavalo je povlaštene zajednice, darujući njihovim sudionicima osjećaj odabranosti, tj. privilegirane i prisne komunikacije među onima sličnih interesa i ukusa (cf. Richardson, 2009, 10). Taj je socijalni aspekt književne komunikacije ostao važan sve do 19. stoljeća.

O tome tko su bili prepisivači dubrovačke književnosti, koliko su se uloge autora i prepisivača preklapale, kako su radili, prema kojemu su kriteriju birali djela i kako su nabavljali predloške, je li bilo profesionalnih pisara ili su to bili uglavnom entuzijasti, ljubitelji književnosti, je li skupljanje i prepisivanje rukopisa priskrblijvalo ugled u društvu, je li se moglo prepisivanjem zaraditi, tko je to plaćao, danas možemo – uz rijetke iznimke – tek posredno zaključivati. Do nas je došlo vrlo malo prijepisa iz 16. stoljeća, nema ih mnogo ni iz 17. stoljeća, a u sačuvanim rukopisima nisu česti paratekstovi iz kojih bi se jasno iščitali odgovori na spomenuta pitanja¹³. Osim Nikše Ranjine, sakupljača i prepisivača najstarije dubrovačke lirike, prvi za

¹³ Navedena se pitanja primjerice tematiziraju u razmjeni stihova između Stjepana Tomaševića i Luke Pavlovića, pasioniranih prepisivača iz 19. stoljeća (Kastropil, 1954, 17–18).

kojega znamo da je prepisivao djela svojih prethodnika i suvremenika bio je Oracio Mažibradić (1565–1641). Osim vlastitih pjesama on je prepisivao i stihove Šiška Menčetića, Ivana Parožića, Mikše Pelegrinovića i Marina Držića. Premda je nadživio Ivana Gundulića, kojemu je uputio i (jednu sačuvanu) pjesničku poslanicu, *Osmanom* se, koliko znamo, nije bavio. Taj je pak veliki ep, prvi put tiskan istom 1826., junak zasebne prepisivačke *stori-je* u staroj dubrovačkoj književnosti. Prema Rešetaru, sačuvano je 60 do 70 prijepisa, što cjelovitih, što krnjih, pisanih od 17. do 19. stoljeća (1938, 82), od kojih mnogi do danas nisu adekvatno obrađeni¹⁴. Usprkos rukopisnome statusu *Osman* je već za autorova života stekao slavu te je služio brojnim mlađim dubrovačkim književnicima kao uzor i upravo se iz tako plodne recepcije toga opsežnoga djela, kojega je autograf vrlo brzo zagubljen, može vidjeti kako se dubrovačka sredina srodila s prepisivačkom praksom kao gotovo jedinim načinom širenja (objavljivanja) književnih tekstova te kako rukopis sam po sebi nije bio prepreka povoljnoj recepciji.

Kao što je desetkovao stanovništvo Grada, veliki je potres 1667., nazvan u historiografiji „prvom smrću Dubrovnika”, bio koban i po rukopisnu i knjižnu građu. Koliko je te građe uništeno i što je sve sadržavala, može se samo nagađati. No zato je nakon konsolidacije života u Gradu prepisivanje uzelo maha. Prvi važniji prepisivač poslije potresa za kojega danas znamo bio je književnik Antun Gleđević (1656–1728). Osim što je i sam pisao te su potom njega prepisivali, brojni su i njegovi prijepisi tuđih djela, mahom pjesnika 17. stoljeća, kao što su Ivan Gundulić, Ivan Šiškov Gundulić, Vladislav Menčetić i, najčešće, Junije Palmotić¹⁵. Osim po lijepu kitnjastu pismu specifičnog duktusa, mnogi su mu prijepisi lako prepoznatljivi i po ornamentima, najčešće s florealnim motivima, kojima je ukrašavao naslovnice, izrađeni tintom u više boja. Zbog njegovih „standardiziranih” prijepisa, urednosti i ukrasa pretpostavljalo se da su oni rađeni za prodaju, no dok na nekima uz oznaku „ad usum” stoji tuđe ime, na drugima je autorovom rukom zabilježeno „Ad usum Antonii Glegievich” (Brlek, 1952, 127), pa će biti da je taj pjesnik ponešto prepisao i za sebe. Krajnje siromašan, mučen dugogodišnjom bolešću nogu, marginaliziran

¹⁴O nekim su prijepisima *Osmana*, kao i pripremanju toga djela za tisak potkraj 18. stoljeća u Dubrovniku govorili Irena Bratičević i Ivan Lupić na skupu Marulićevi dani 2016.

¹⁵Većina se prijepisa danas nalazi u Knjižnici Male braće u Dubrovniku, a ponešto je u Arhivu HAZU-a.

(vjerojatno i zbog toga što je pisao oštre osobne satire, zbog čega je jednom bio i u zatvoru), vlastitim stihovima i prijepisima zasigurno si je želio priskrbiti nešto ugleda, a možda i materijalnoga probitka. Za života mu to nije uspjelo, premda je prepisivačkim radom svakako zaslužio, a ni vlastiti mu stihovi nisu bili znatno lošiji od mnogih onodobnih stihotvoraca.

Za razliku od Gledevića i nekih drugih prepisivača koji su prepisivali dulja djela, cjelovita i u zasebnim svežnjcima, u Dubrovniku je nastalo i mnogo zbornika, koji predstavljaju poseban fenomen unutar rukopisne kulture. Među njima je, nakon *Zbornika Nikše Ranjine*, najpoznatiji *Kuljen* fra Lovre Cekinića (Knjižnica Male braće u Dubrovniku, rkp. br. 245), nastajao od 1734. do 1745. On sadrži, na gotovo 1100 stranica, djela dubrovačkih i korčulanskih pjesnika 17. i 18. stoljeća, među njima i *Osmana*, parodijske poeme *Derviš* Stijepa Đurđevića i *Suze Marunkove* Ignjata Đurđevića, više dubrovačkih tragikomedija, ljubavnu, satiričnu i prigodnu liriku, kao i mnoštvo religioznih stihova. Čini se da je ta golema hrestomatija za prepisivača imala veliko značenje, jer ju je on, osim što je prepisivao u Dubrovniku, nosio sa sobom i dopunjavao gdje god je boravio: na otočiću Daksi, u Stonu, Cavtatu i Konavlima. Jasno je pritom da taj kodeks nije bio pisan za *objavljivanje*, no sigurno je da su se njime mogla poslužiti Cekinićeva subraća i prijatelji, a za malu je dubrovačku sredinu, kako je već rečeno, često bila dovoljna i tako ograničena dostupnost da neko djelo dobije novi prijepis i otisne se do novih čitatelja.

Usprkos privatnosti takvih rukopisa, i taj golemi zbornik, kao i mnoštvo drugih prijepisa, osobito iz druge polovice 18. i prve polovice 19. stoljeća, upućuju na eruditsko-antikvarski duh, kao i na protoprosvjetiteljske tendencije što su zavladaile Dubrovnikom. Pojačano zanimanje za književnu baštinu, a posebno za djela na narodnom jeziku, želja za nekovrnom sistematizacijom, pa i svijest o propadanju građe, mobilizirali su brojne sakupljače i prepisivače. Među njima su poznatiji Đuro i Ivan Matija Matijašević, Miho Džona Rastić, Josip Betondić, Franjo Stay, Ivan Ksaver Altesti, Đuro Ferić, Ivo Salatić mlađi, Marin Zlatarić, Klement Rajčević, Petar Bašić, Džanluka Volantić, Marko Marinović, Luka Pavlović, Stjepan Marija Tomašević, Rafo Radelja, Ivo Natali Aletin i Ivo Salatić. Svojim prepisivačkim radom, odnosno selekcijom, ti su prepisivači posredno i vrednovali dubrovačku književnost, pri čemu je zanimljivo da vrijednosna hijerarhija očito nije posve odgovarala hijerarhiji što ju je uspostavila

kasnije etabrirana književna historiografija. Navest ću jedan primjer. Među autore koji su se najviše prepisivali u posljednjim desetljećima 18. i prvim desetljećima 19. stoljeća ubraja se Lukrecija Bogašinović (1710–1784), gotovo zaboravljena autorica četiriju djela, ispjevanih u oko 6000 relativno tečnih osmeraca. Ukupno 46 sačuvanih prijepisa, kao i znameniti prepisivači koji su ih prepisivali (Ksaver Altesti, Tomašević, Rajčević), svjedoče o plodnoj recepciji, o očito velikom zanimanju i o uključenosti njezinih djela u književni život Dubrovnika. Ona su prepisivana što u zasebnim sveščićima, a što u svojevrsnim hrestomatijama zajedno s djelima Ivana Gundulića, Junija Palmotića, Petra Kanavelića, Ignjata Đurđevića, Paskoja Primovića i Ivana Bunića Vučića. Po uglednu društvu u kojemu se zatekla može se zaključiti da je bila i cijenjena i čitana¹⁶. Tako se uvažavanjem rukopisne, tj. prepisivačke kulture slika dubrovačke književnosti 18. stoljeća usložnjuje, otkrivajući drugačija mjerila od onih kojima ju mjerimo mi današnji recipijenti.

Po dubrovačkim ranonovovjekovnim rukopisima, osobito onima iz 18. i 19. stoljeća, primjećuje se da se prepisivački rad nije uvijek odvijao na relaciji rukopis–rukopis, niti je bio isključivo jednosmjernan – od rukopisa prema tiskanoj knjizi – nego je često znao teći i obrnutim smjerom, od tiskane knjige prema prijepisu¹⁷. Nedostatak tiskanih primjeraka, njihova skupoća ili pak naručiteljeva ili prepisivačeva želja da se neki tekst posjeduje i da uvijek bude pri ruci, a možda i poštovanje spram autora, nukali su Dubrovčane da prepisuju ono što im se činilo vrijednim i potrebnim. Katkada su se prepisivala izdanja u cijelosti, od naslovnice do kolofona, katkada samo fragmenti; nerijetko se interveniralo osuvremenjivanjem grafijskih rješenja (cf. Kapec, 2012), ponekad i krupnijim zahvatima (uz zamjenu nekih starijih glasova, oblika i riječi novijima, Đuro Matijašević je, prepisujući Držićeva *Grižulu*, zamijenio „Šilu crevljara” aktualnijim „Vitkom crevljarom”, Rešetar 1930: XXIX). Kadikad su u istome svesku prepisana i tiskana djela kao i ona koja su cirkulirala isključivo u rukopisima (pa bi nastala tzv. hibridna knjiga). Među najprepisivanije dubrovačke

¹⁶ Cf. rkp. iz Arhiva HAZU-a u Zagrebu, sign. I b 14 i rkp. iz Arhiva Male braće br. 135.

¹⁷ Koliko mi je poznato, u nas se jedini time bavio Ivan Kapec (2012) u diplomskom radu na studiju bibliotekarstva, no taj je diplomski *ostao u rukopisu*. Zahvaljujem Evelini Rudan što me upozorila na nj, a Ivanu Kapecu na tome što mi ga je učinio dostupnim. V. o tome i članak Janssen i Lakea (2011).

tiskane tekstove uvrštavaju se Gundulićeve *Suze sina razmetnoga*, koje su tiskane 1622. pa opet 1623., a potom i 1650. i 1703. (cf. Brlek, 1952, 51, 74, 130; Kastropil, 1954, 135, 136; jedan se prijepis čuva u NSK u Zagrebu)¹⁸. Usprkos četirima izdanjima u manje od osamdesetak godina, što je iznimno za dubrovačke prilike, brojnost prijepisa ne potvrđuje samo popularnost te poeme, nego i uvriježnost prepisivačke prakse.

Premda malobrojni i tek skicirani, navedeni aspekti prepisivačke kulture, osim što govore o njezinoj dugovječnosti, protežnosti i dominaciji rukopisa nad tiskanom knjigom, nadam se, daju naslutiti zanimljivu građu vrijednu istraživanja. Jer koliko god se intenzivna prepisivačka djelatnost tumačila kao hendikep i anakronizam, ona je kao jedan od vidova društvene i intelektualne prakse zauzimala važno mjesto u ranonovovjekovnoj dubrovačkoj kulturi.

Literatura

- Bogišić, R. (2007). *Zapisi o Ivanu Gunduliću*. U: R. Bogišić. *Dubrovački sažetci*. Dubrovnik: Matica hrvatska, str. 64–116.
- Bogišić, R. (1997). *Hrvatska književna historiografija 18. stoljeća*. U: *Dani Hvarškoga kazališta XXIII. Hrvatska književnost uoči preporoda*. Split: Književni krug, str. 5–18.
- Bratičević, I., Lupić, I. (2013). *Držićeve Hekuba između izvedbe i knjige*. „Colloquia Maruliana” XXII, str. 77–16.
- Brlek, M. (1952). *Rukopisi Knjižnice Male braće u Dubrovniku*, knj. I. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Držić, M. (1987). *Djela*. Prir. F. Čale. Zagreb: Cekade.
- Đurđević, I. (1935). *Biografska dela Ignjata Đurđevića*. U: *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda*. 2. odeljenje, knj. VII. Prir. P. Kolendić, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Dayre, J. (1938). *O dubrovačkoj književnosti*. U: J. Dayre. *Dubrovačke studije*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 3–18.
- Gundulić, I. (1938). *Djela Dživa Frana Gundulića*. Izd. prir. Đ. Körbler. Pregledao M. Rešetar, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Janssen, F.A., Lake, H. (2011). *Manuscript Copies of Printed Works*. „Quaerendo”, br. 41, str. 295–310.

¹⁸Upravo su *Suze sina razmetnoga* jedan od triju naslova kojima se bavio Ivan Kapec u radu o prijepisima tiskanih izdanja (2012).

- Jurić, Š. (1991–2000). *Katalog rukopisa Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu*. Sv. 1–6. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka.
- Kapec, I. (2012). *Prijepisi tiskanih izdanja u dubrovačkoj književnosti 18. i 19. stoljeća*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti (diplomski rad).
- Kastropil, S. (1954). *Rukopisi Naučne biblioteke u Dubrovniku*. Knj. I: *Rukopisi na hrvatskom ili srpskom jeziku*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Love, H. (1998). *The Culture and Commerce of Texts. Scribal Publication in Seventeenth-Century England*. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Lupić, I. (2010). *Nove teorije i stare knjige*. „Forum”, br. 10–12, str. 1192–1238.
- McKitterick, D. (2006). *Print, Manuscript and the Search for Order, 1450–1830*. New York: Cambridge University Press.
- Rešetar, M. (1930). *Uvod*. U: M. Držić. *Djela Marina Držića*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Rešetar, M. (1938). *Dživo Frana Gundulića*. U: I. Gundulić. *Djela Dživa Frana Gundulića*. Prir. Đ. Körbler. Pregledao M. Rešetar. Zagreb: Körbler.
- Richardson, B. (2009). *Manuscript Culture in Renaissance Italy*. New York: Cambridge University Press.
- Stipčević, A. (2005). *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knjiga II. Od glagoljskog prvotiska (1483) do hrvatskoga narodnog preporoda (1835)*. Zagreb: Školska knjiga.
- Stipčević, A. (2006). *Povijest knjige*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Stipčević, A. (2008). *Hrvatske knjige u inventaru mletačkog tiskara i knjižara F. Brogiollija iz 1678. god.* „Croatica et Slavica Iadertina”, br. IV, str. 279–308.
- Stojan, S. (1999). *Hrvatska književnost u rukopisu (Dubrovnik – XVIII. stoljeće)*. U: *Introduzione allo studio della lingua, letteratura e cultura Croata / Uvod u studij hrvatskog jezika, književnosti i kulture / Uvod v študij hrvaškega jezika, literature in kulture*. Prir. F.F. Petronio, Udine: Forum.
- Šporer, D. (2010). *Renesansni autori, stigmatizacija tiska i prva izdanja Marina Držića*. U: *Marin Držić 1508–2008. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog 5–7. studenoga 2008. u Zagrebu*. Ur. D. Fališevac, N. Batušić. Zagreb: HAZU, str. 23–54.
- Šporer, D. (2016). *Uvod u povijest knjige. Temelji pristupa*. Zagreb: Leykam international.